

UNIwersytet
Warszawski

WYDZIAŁ POLONISTYKI

UNIwersytet Warszawski

Rola repozytoriów cyfrowych w badaniach filologicznych (na przykładzie słownictwa polonijnego w Brazylii)

Warszawa, 16–18 listopada 2022 r.

10 LAT
Polonijnej
Biblioteki
Cyfrowej

Izabela Stapor

Instytut Języka Polskiego Wydziału Polonistyki
Uniwersytet Warszawski

izabelastapor@uw.edu.pl

Polonia w południowej Brazylii

STATYSTYKI

Powszechnie wiadomo, że emigracja polska w Brazylii, to emigracja przede wszystkim pochodzenia wiejskiego. Według Kalendarza „Ludu” z 1948 r. 18 skład procentowy przybyszów z Polski do Brazylii przedstawiał się następująco:

chłopi 95%

robotnicy i rzemieślnicy 3,5%

kupcy 1%

inteligencja 0,5%

Taka struktura wychodźstwa przesądziła o jego **charakterze**.

Polaków lokowano w terenach bezludnych, górzystych i mało dostępnych.

To doprowadziło do izolacji wsi polskich, które zachowały **język, kulturę i tradycje**.

Polonia w południowej Brazylii

Fakty:

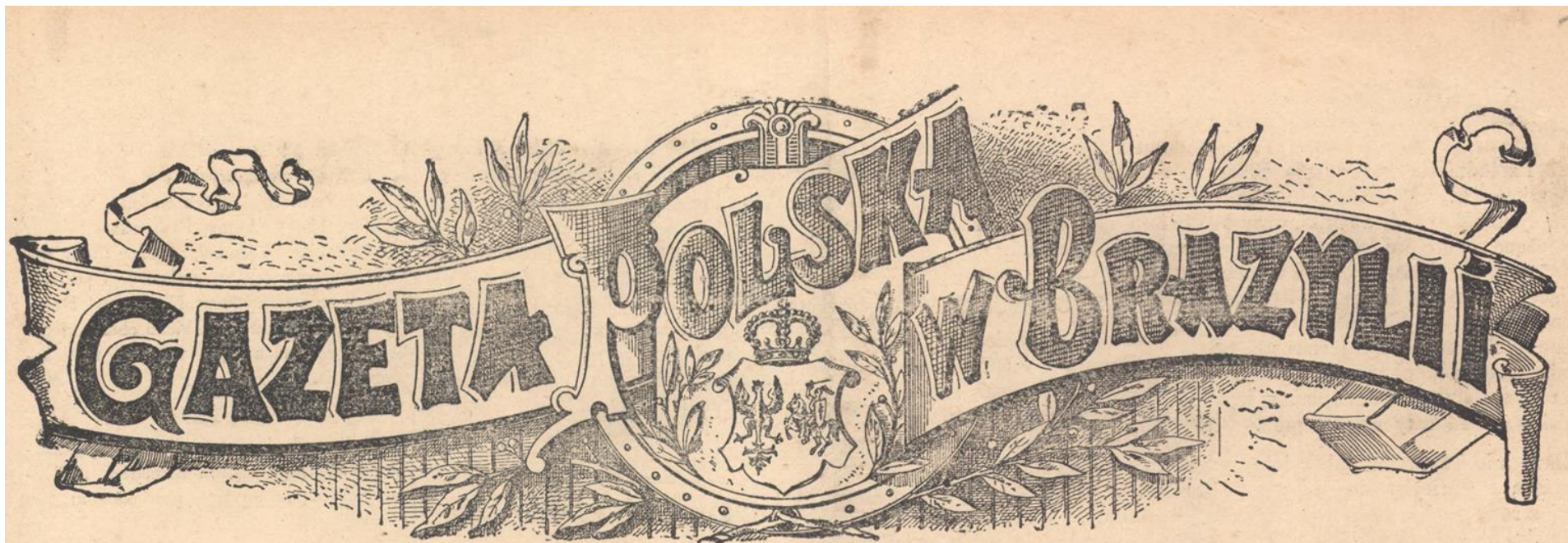
1. **Inteligencja** emigrująca do Brazylii stanowiła zaledwie kilka (**5-10%**) całej zbiorowości polskiej.
2. **Zasięg polszczyzny literackiej nigdy nie był** w Brazylii duży.
3. Polskie książki i czasopisma wydawane w Brazylii do 1938 roku były starannie redagowane i **nie odbiegały zbytnio od normy ogólnopolskiej**.
[Miodunka 1997, 122]

Jednak:

Od lat 80. XIX wieku do lat 40. XX w. w południowej Brazylii ukazywały się **polskie gazety, podręczniki szkolne, słowniki, katechizmy, kalendarze, opowiadania** i inne. Prawie **60 tytułów** czasopism polskich ukazywało się w Paranie, np. „Gazeta Polska w Brazylii”, „Lud”, „Polak w Brazylii”, „Gazetka Dom Polski”.

„Gazeta Polska w Brazylii”

Nr. 3.

Curityba, w Stanie Parana. Sobota, 22 Lipca 1893.

Rocznik II.

Pismo Ludowe dla Polaków w Ameryce Południowej redagowane — w duchu religijno—narodowym.

Pod redakcyą członków Towarzystwa.

UNIwersytet
Warszawski

WYDZIAŁ POLONISTYKI

UNIwersytet Warszawski

„Lud”

LUD

Organ Spółki Wydawniczej — Tygodnik wychodzący w każdy czwartek.

ROK I

WURYTYBA, DNIA 2 PAŹDZIERNIKA 1920.

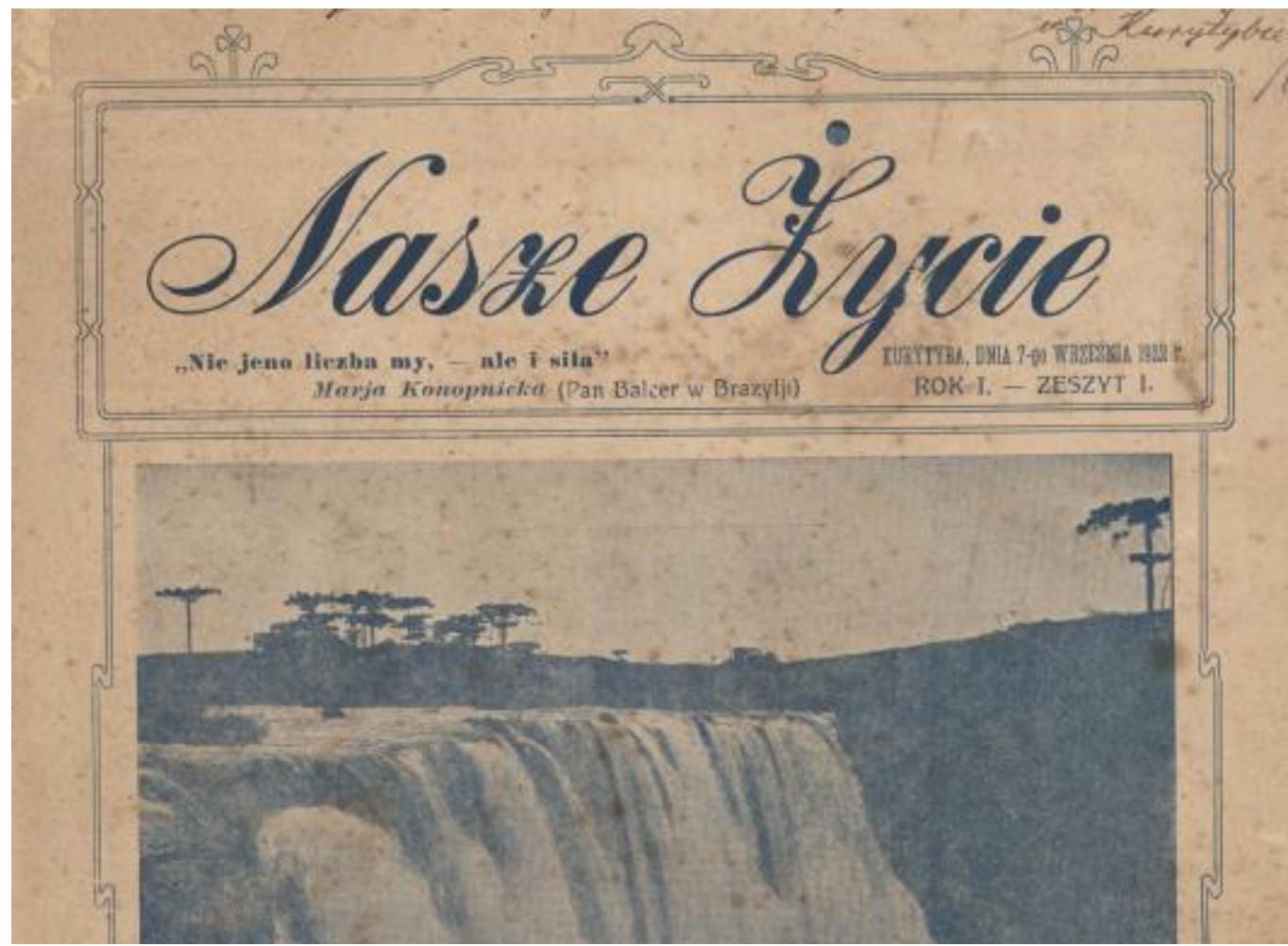
Nr. 1.

Adres: Curityba — Caixa Postal 155 — Brasil.

„Polak w Brazylii”

ODRODZENIE

ILUSTROWANE PISMO TYGODNIOWE

SEMANARIO ILUSTRADO

Naczelny Redaktor: Inż. St. Służyński

Redaktor: Józef Issakowicz

Rok 4

27-go Grudnia 1933 r.

Nr. 45

UNIwersytet
Warszawski

WYDZIAŁ POLONISTYKI

UNIwersytet Warszawski

Badania polszczyzny poza granicami

Zakresy badań języka Polonii (na podst. E. Sękowska, *Język emigracji polskiej w świecie*, Kraków 2010):

1. Słownictwo (w różnych ujęciach).
2. Antroponimia i toponimia.
3. Badania nad bilingwizmem.
4. Język jako wartość kulturowa (składnik etnicznej tożsamości).
5. Odmiany regionalne języka odziedziczonego.
6. Język polski jako obcy.

Dodatkowo: fonetyka akustyczna (analiza nagrań).

— 23 —

farda, f. paka, f a r d o, m

farinja, f. mąka (maniokowa albo kukurydziana).
f a r i n h a, f.

farofa, f. potrawa braz. szarka, farinja i fizon),
f a r o f i a, f.

faryna, f. patrz pod farinja.

fawor, m. przysługa, łaska, f a v o r, m.

faworek, m. dim. od fawor.

fazenda, f. 1) folwark, posiadłość ziemska, 2) ma-
terja na ubrania, f a z e n d a, f.

fazendejro, m. właściciel dóbr ziemskich, f a -
z e n d e i r o, m.

fazender, m. patrz pod fazendejro.

federalista, m. republikanin z r. 1893/4, f e d e -
r a l i s t a, m.

A

abakasi /abaka'si/ s. abacaxi

abakat, abakate s. abacate

abobra s. abóbora

abrasować vb. abraçar

adubo s. adubo

afonsopenjak s. habitante de Afonso Pena

ajp s. aipim

alfafa s. alfafa

alfandega /al'fandega/ s. alfândega

alfineta s. alfinete

alfinetka s. alfinetezinho

alekryń s. bot. alecrim

alkier s. alqueire (medida agrária)

almofada s. almofada

alpista s. alpiste

alugować vb. alugar

amejsia, amejsza s. ameixa

arut s.: v. araruta

arutowa s. fécula de araruta

aryba s.: v. araryba

aryranja s. zoo. ariranhá

asado s. assado, carne assada

asejro, asero s. aceiro

atrazować się vb. atrasar-se

awenida s. avenida

awion s. avião

awizować vb. avisar

azejtona s. azeitona.

B

badana s. badana (pele que se põe sobre os arreios)

bagasa s. bagaço

bagier s. bagre (peixe)

bagłał s. bagual (cavalo que se tornou selvagem)

„Gazeta Polska w Brazylii” – pierwsze czasopismo polskie w Brazylii

- „Gazeta Polska w Brazylii” – **1892-1941**
- Format: **A2** (4-8 str.; w niektórych rocznikach 12 str.)
- Wydawcy i redaktorzy: **Kazimierz Szulc** (pierwszy wydawca i redaktor), Edmund Saporski, Piotr Nikodem, Jerzy Okołowicz, o. Stanisław Trzebiatowski, o. Teodor Drapiewski, J. Faucz i inni.
- Nakład: 1898 – 500 egzemplarzy,
1904 – 620 egzemplarzy,
1937 – 4 tys. egzemplarzy.
- Tygodnik o charakterze informacyjnym, dodatkowo jednym z ważniejszych jego zadań było krzewienie języka, wiary, kultury i oświaty polskiej:
 - *Od Ojczyzny kochanej oderwani na ziemię obcą i między obcych rzućni zapomnieli byśmy żeśmy Polakami, otóż poczucie narodowości rozbudzać i popierać, łączność z Ojczyzną naszą i Rodakami za Oceanem utrzymywać, to zadanie nasze* (1893, nr 1, s. 1).

„Gazeta Polska w Brazylii” – MATERIAŁ (łącznie ok. 2000 numerów)

1. Zbiory PBC:

<http://www.pbc.uw.edu.pl/view/divisions/fac=5Flaw.html>

2. **Archiwum Polonijne Prowincji Towarzystwa Chrystusowego w Kurytybie**
(ks. Kazimierz Długosz)

3. **Archiwum Zgromadzenia Misjonarzy Wincentego à Paulo w Kurytybie**
(o. Lourenço Biernacki)

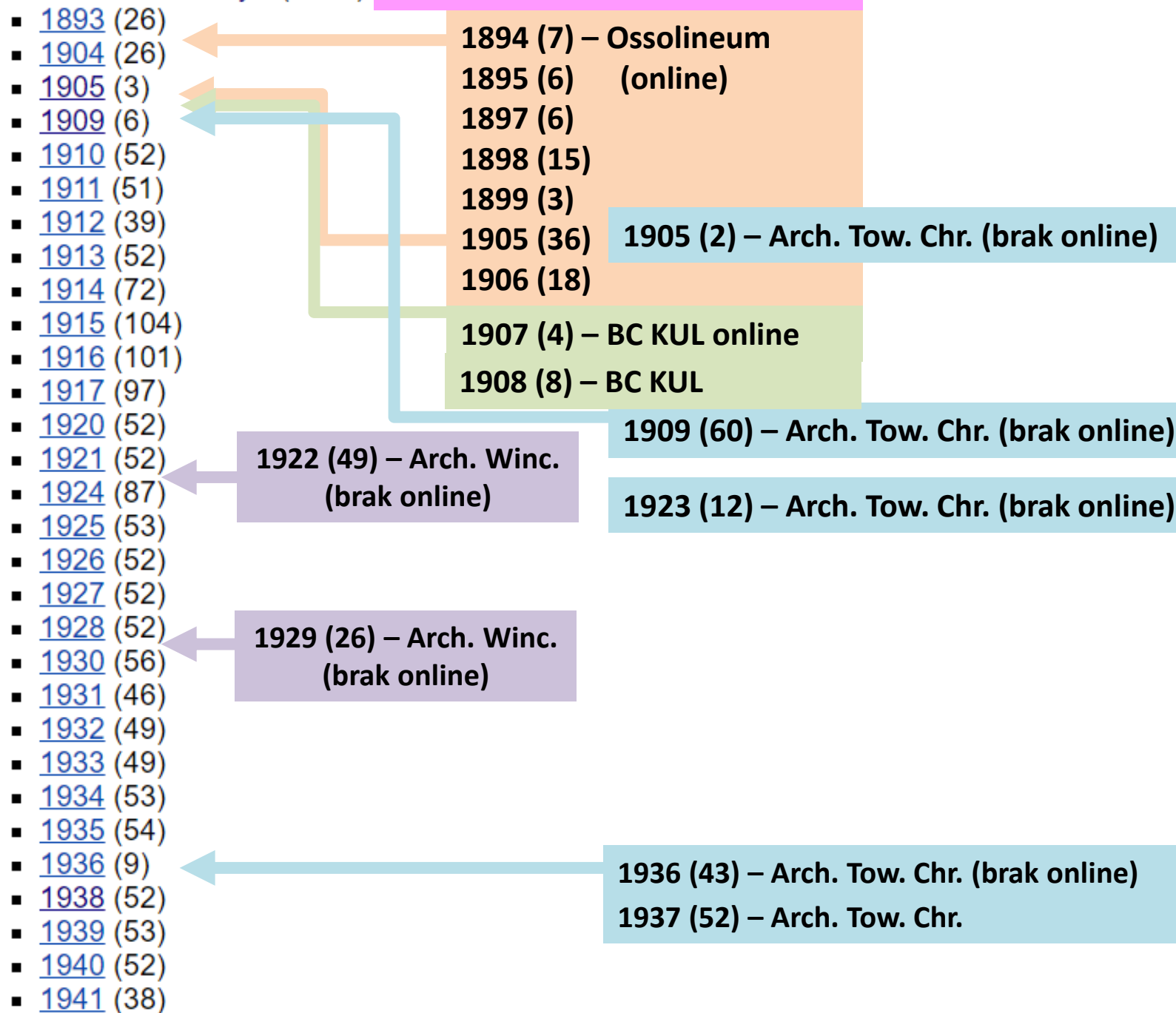
4. **Zbiory Ossolineum** w zasobach Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki im.
Wasyla Stefanyka:

https://dbs.ossolineum.pl/kzc/wyniki_proste_op.php?OP-012046

5. **Biblioteka Cyfrowa KUL:**

<http://dlibra.kul.pl/dlibra/docmetadata?id=15865&from=publication>

■ Gazeta Polska w Brazylii (1541) – Polonijna Biblioteka Cyfrowa

Słownictwo „Gazety Polskiej w Brazylii”

Wiadomości parańskie

Po długim poście w Rio de Janeiro przybył do Kurytyby drogą wiodącą przez Ribeirę dr. Octavio Silveira, **deputowany** naszego Stanu do Kongresu Federalnego.

Trybunał Sprawiedliwości Wyborczej Stanu Paraná postanowił na posiedzeniu odbytem w dn. 13 b. m., że wybory **prefektów municypalnych** mają się odbyć dn. 12 września.

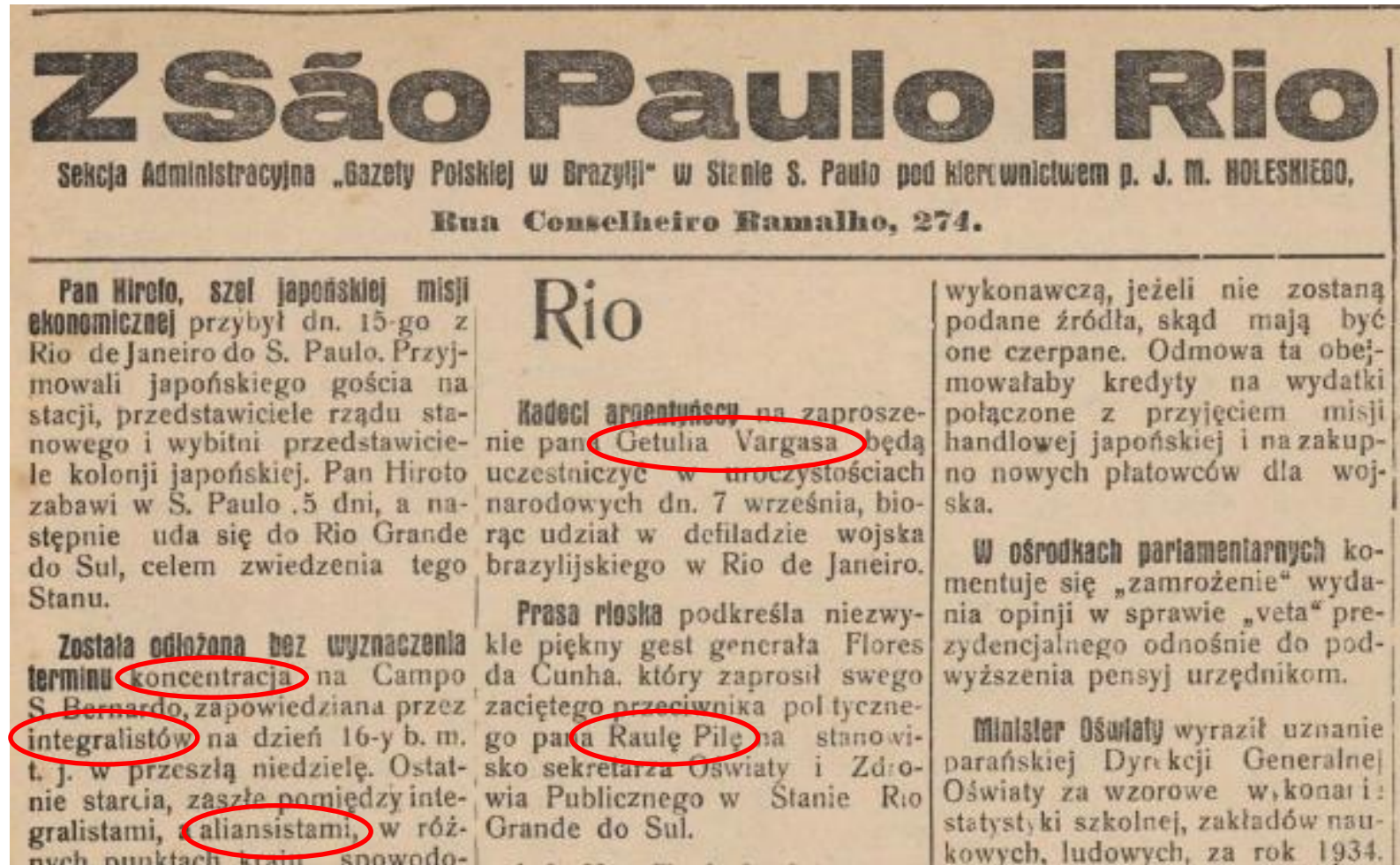
W czwartek dn. 13 został otwarty wspaniały gmach nowego kina Imperial, który rzeczywiście przeszedł oczekiwania publiczności swem pięknem a estetycznym urządzeniem i doskonałością swych aparatów dźwiękowych. Oprócz tego przedsiębiorstwo ki-

kładnie obraz egipskiego sfinksu. Alpinieści by dostać się do głazu zużyli przeszło 200 metrów sznurów. Pomiędzy uczestnikami wycieczki znajdowała się również jedna kobieta, pani Anna Henckel. W Kurytybie tworzy się ekspedycja mająca rozstrzygnąć, czy ów slinks jest przypadkowym dziełem przyrody, czy też dziełem jezuitów lub może **bandeirantów**.

Musimy donieść naszym czytelnikom niezbyt miłą wieść, że wskutek różnych okoliczności tak wewnętrznej jak zewnętrznej natury, zwiększoną zostanie cena obuwia. Nawet i człowiek bosy miewa czasem małą satysfakcję.

Słownictwo "Gazety Polskiej w Brazylii"

Słownictwo „Gazety Polskiej w Brazylii”

Przenocował w jednej z **wend**, gdzie do późnej nocy miał sposobność nasłuchać się opowiadań **kolonistów** o olbrzymich, wprost niewyczerpanych lasach **herwowych** odkrytych na górach **Esperanca** (Nadzieji) przez **Manda szuwę**.

Toż to tam **herwał** opowiadali ci co już tam byli. Jak u nas łaty najdorodniejszego żyta, tak tam gaje **herwowe**. Ani **fojsą**, mówili, zamachnąć się nie możesz w lesie, byś nie skaleczył drzewa **herwowego**.

Słownictwo „Gazety Polskiej w Brazylii”

Oeny targowe w Kurytybie z dnia 22 stycznia.

Żyto alkier	4.000
Kukurydza kargier	16.000
Fasola kargier nowy	24.000
Owies alkier	3.000
Groch okrągły alkier	5 000
Ziemiaki alkier	2.500
Kasza tatarczana litr	500 reis.
Mąka pszenna favorita	14.000
„ „ sublima	13.000
Mąka żytnia aroba	4.000
Otręby aroba	3.000
Cukier mascavo	17.000
„ mascovinho	20.000
„ biały	30 000

Kawa zielona 80 litr. —	60 000 do 64 000
„ palona 1 Klg.	1.400
Nafta skrzynka	11 000
Słonina aroba	10.000
Sól alkier	8\$000
Kaszas pipa	w Moretes 230\$000
Ryż czerwony	28.000
Ryż biały	26 000 do 30 000
Herwa podług dobroci	3.800 3.900 do 4.000

„Gazeta Polska w Brazylii”, 1913/4, p. 3

Słownictwo “Gazety Polskiej w Brazylii”

port. *chácara* ‘działka’

Słownictwo “Gazety Polskiej w Brazylii”

Moja dono, roso moja,
Como piękna buzia twoja!
Jak estrelle twoje oczy,
Cudne ouro twych warkoczy,
Jak mą alme cię miłuję,
Não aguento, pocałuję.
Quando ścisnę, złamię kości,
Lecz nie z raivy, mas z miłości.
Wal kołupce! Viva, hurra!
Choć w sapacie będzie dziura!

Mazur kurytybski

„Gazeta Polska w Brazylii”, 1923/4, p. 3

Nowe realia życia w Brazylii
na podstawie
„Gazety Polskiej w Brazylii”

„Gazeta Polska w Brazylii” 1938/33, s. 7

Dla gospodyń

Pierozki z pomarańczą

Pół kila mąki wsypać na stolnicę, zrobić w środku dołek, wbić 3 żółtka, 4 łyżki śmietany, zagnieść ciasto, rozwałkować cienutko, wykrawać szklanką krążki. Na każdy krążek położyć ówiartkę pomarańczy (pestki o ile się da i białe włókna usunąć), brzegi zacisnąć, ugotować jak każde pierozki. Jeżeli je podajemy na gorąco, wodę lekko osolić i po wyjęciu na półmisek natychmiast, żeby się nie kleiły oblać masłem z bułeczką. Jeżeli podajemy na zimno, wody do gotowania prawie nie solić, po wyjęciu przelać obficie zimną wodą. Osobno podać cukier i śmietanę.

Wyraz polonijny – cechy leksykalne, słowotwórcze i komunikacyjne

- Słownictwo polonijne ma **dwie językowe podstawy** porównawcze (np. polski i angielski, polski i francuski, polski i hiszpański),
- Słownictwo polonijne charakteryzują **kontrasty** (formalne czy semantyczne) **względem języków baz,**
- **Równoczesne występowanie kontrastów** decyduje o zaliczeniu jednostki do słownictwa polonijnego.

[za: *Słownik wyrazów polonijnych: zeszyt próbny*, Warszawa 1988]

Adaptacja i derywacja polonijna

ADAPTACJA polonijna – procesy zachodzące w języku wspólnoty polonijnej mające za zadanie przystosowanie zapożyczeń z języka obcego:

Adaptacja fonetyczna – przystosowanie formy brzmieniowej.

Adaptacja gramatyczna – przystosowanie pod względem cech morfologicznych (fleksyjnych i słowotwórczych).

DERYWACJA polonijna – wyraz polonijny staje się podstawą leksykalną nowej jednostki słowotwórczej.

Często trudno odróżnić adaptację słowotwórczą od derywacji polonijnej.

Adaptacja i derywacja polonijna

I. **ADAPTACJA** polonijna

pol. br. *biszo* ‘robak’ < port. br. *bicho*

pol. br. *fazendziarz* (pol. afiks **-arz**) < port. br. *fazendeiro*
‘właściciel ziemski’

II. **DERYWACJA** polonijna – wyraz polonijny staje się podstawą leksykalną nowej jednostki słowotwórczej.

pol. br. *biszek* ‘robaczek’ < pol. br. *biszo*

pol. br. *herwowy* < pol. br. *herwa* < port. br. *herva* ‘yerba mate’

III. Kalki **strukturalne**:

pol. br. *deszczować* < port. br. *chover* ‘padać – o deszczu’,

pol. br. *fazenda modelowa* < port. br. *fazenda modelo*
‘wzorcowe gospodarstwo’,

III. Kalki **semantyczne**:

pol. br. *kwaśny* ‘zirytowany’ < port. br. *azedo*

V. **Cytaty** (wtręty) wyrazowe i frazeologiczne:

pol. br. *tudo bem* ‘wszystko dobrze’

Stańczewski J. (1925), *Słownik portugalsko-polski kolonisty polskiego w Brazylii*:

fojsa, m. rodzaj narzędzia rolniczego, przypominającego kosę w połączeniu z siekierą, f o i - c e, f.

fojsować, v. a. robić fojsą, (nowotwór polski).

„Gazeta Polska w Brazylii”:

port. br. *foice* > pol. *fojsa* > derywaty: *fojsować* : *wyfojsować*
fojsowanie
fojsynier, **Kawka: fojsarz**

pinjer, m. gat. drzewa braz., p i n h e i r o, m.
(bot. Coniferae; Araucaria brasiliensis).

pinjorowy, adj. dotyczący pinjora, (nowotwór polski).

„Gazeta Polska w Brazylii”:

port. br. *pinheiro* > pol. M. *pinior/pinjor* : *pinior* > deryw. *piniorowy*, *piniorowa*, *piniorowe*

D. *piniora*, *piniorów*

C. *piniorowi*, -

N. - , *piniorami*

Ms. - , *piniorach*

W. - , *pinior*!

Stosunki międzyludzkie:

- **almofadinia** (pt. *almofadinha* ‘lekkoduch’)
- **amigo** (pt. *amigo* ‘przyjaciel, kolega’)
- **burro** (pt. *burro* ‘osioł, głupiec’)
- **kangasier** (pt. *cangaceiro* ‘rozbójnik, bandyta’)
- **ciadon** (pt. *cidadão* ‘mieszkaniec miasta’)
- **compadre** (port. *compadre* ‘ojciec chrzestny’)

- **dona** (port. *dona* ‘pani; właścicielka, gospodyni’)
- **dorminionko** (port. *dorminhoco* ‘śpioch’)
- **menina** (port. *menina* ‘dziewczyna’)

Stańczewski: *almofadinja*

Stańczewski: *kompadre*

Kawka: *kompader, kompadre*

Nasi zawodowi Don Juani, tak zwani "almofadinhas" wycierpieli dość wielkie prześladowanie od nieczulej policji [1931/15, 2];

A mówiłem tym "burrom", nie dotykać koguta, bo ten "bicho" zawsze zdradzi! [1921/14, 5]

Jeżeli znajdziesz sobie, starą "doneę" wiekową kobietę [1929/39, 4]

Franek! Wstawaj dorminionko na szymaron - wołał Józek na trzeciego kolegę [1937/25, 4];

Edukacja:

- **aprehendować** (daw. pt. *apprehender* ‘uczyć się’)
- **aula** (port. *aula* ‘lekcja’)
- **fakultat, faculdade, fakultet** (pt. *faculdade* ‘wydział’)
- **ferye, ferias** (pt. *ferias* ‘wakacje, czas wolny od szkoły’) **Kawka: ferje**
- **graduanka** (pt. *graduar* ‘ukończyć szkołę’)
- **normalista, normalistka** (port. *normalista* ‘nauczyciel’) **Stańczewski: normalista**
Kawka: normalysta, normalistka
- **rutynowany** (pt. *rotineiro* ‘doświadczony’)

Ferye w szkołach rządowych musiano przedłużyć [1921/29, s. 3];

*Popis **graduante** kursu fortepianowego* [1938/40, s. 2];

*Dwaj **rutynowani** nauczyciele poszukują posady na kolonii* [1912/42, s. 5]

*Gdyby stanowiska te objęli ukończeni **normaliści**, otrzymaliby dobre pensje* [1937/1, s. 1]

Kultura, rozrywka:

- **alegria** (pt. *alegria* ‘radość’)
- **bail, bajle, baile** (pt. *baile* ‘bal, zabawa’)
- **banda** (pt. *banda* ‘grupa, zespół muzyczny’)
- **bisz, biszo** (pt. *bicho* ‘robak; gra hazardowa’)

bisiarz/biszarz, biszkarz, biszki, biszowy

- **szurasko, szuraskada, churasko, churasco** (pt. *churrasco* ‘ognisko, grill’)
- **festa** (port. *festa* ‘zabawa’)
- **lejlon, leilao** (pt. *leilão* ‘loteria fantowa’)

Stańczewski: *bajl* Kawka: *bajl*

Stańczewski: *biszo* Kawka: *biszo*

Stańczewski: *festa* Kawka: *festa*

Stańczewski: *lejlą* Kawka: *lejlon*

*W Związku **alegria**, w Związku zabawa, //Povo pije szopsa, musica i wrzawa [1935/52, s. 2]*

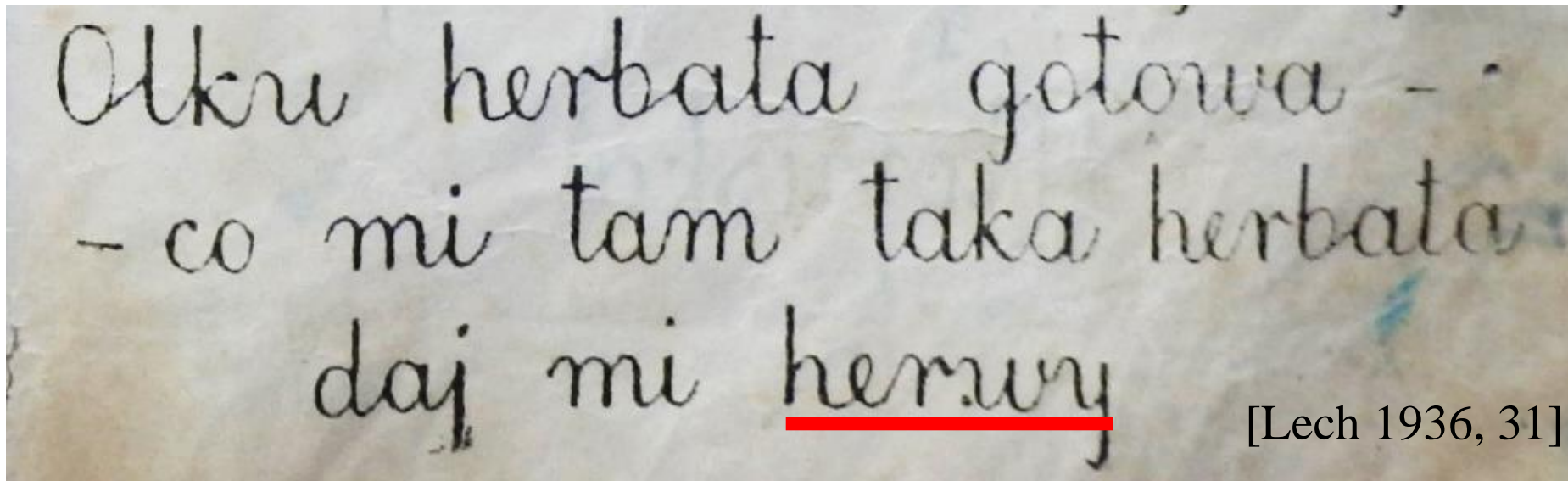
*Uroczy muzykant **bandy** wojskowej stanowej ... poznał ... interesującą Marię [1931/32, 2]*

*Rusinek zauważył, że tam stawiano na "**bisze**" (brazylijska gra w zwierzęta) [1935/44, 4]*

*Każdego roku urządzano **festę** czyli odpust, więc i tego roku postanowiliśmy taki odpust czyli **festę** urządzać [1926/45, s.3]*

Podręczniki szkolne w Brazylii

[Lech 1936, 31]

Ziębnięty [...] pochłaniał gorący **fizon**, który mu podała matka
[Lech 1938, 145]

A pani pozwoli **kujkę szymaronu**? [Lech, Jeziorowski 1938, 16]

port. br. *chimarrão* > pol. br. *szimaron*
port. br. *bomba* > pol. br. *bomba*
port. br. *cuia* > pol. br. *kujka, kujka*

A pani pozwoli ***kujkę szymaronu***? [Lech, Jeziorowski 1938, 16]

Polonijna Biblioteka Cyfrowa a *Słownik wyrazów polonijnych*

Ekscerpcja dzieł umieszczonych w bibliotekach cyfrowych pozwala na powrót do prac nad językiem Polonii na całym świecie i stworzenie nowego typu słownika.

Jego zadania:

- ukazanie kształtowania się słownictwa polonijnego w układzie **diachronicznym** i **synchronicznym**,
- pokazanie **różnic** między słownictwem polonijnym a słownictwem polskim,
- ukazanie **mechanizmów** i **tendencji** rozwojowych w aspekcie ogólnym i w odniesieniu do kontaktów polszczyzny z określonymi językami,
- stworzenie **podstawy** do dalszych badań porównawczych (np. porównanie słownictwa polonijnego w krajach anglojęzycznych),
- pokazanie **związków socjokulturowych**, ewolucję zbiorowości polonijnych w powiązaniu z przemianami kulturalnymi i socjologicznymi.

Słownik wyrazów polonijnych – początki:

Hasła +

Brazylian*
Brazylianin
Bugier 1
Bugier 1
Burg*
Burg*
Kaboclo
Kaboklo
Kaboklo
Kabukier
Kabukier
Koboklo
Koboklo*
Luzitanin*
Luzo-Brazyljanin
Negier
Negier

fois
fois
foisa*
foisa*
foisować
foisować
fojs
fojs
fojsa*
fojsa*
fojsowanie
fujs
fujs
fulsować
fulsować
gauszowski
guerra dos fanaticos

manjoka*
manjokowy
mata
matyzować (się)
mendzioka*
mendziokowy
mil*
milerajs*
mileraińs*
milereis*
milerejs*
milija
milio
milorajs*
milorejs*
milores*
milreis

Bibliografia:

Dubisz S. (red.). (1997). *Język polski poza granicami kraju*. Opole.

Figueiredo A.C. (1913), *Novo dicionário da língua portuguesa*. Lisboa.

Guedes F. (red.). (2008), *Dicionário*. Lisboa:Verbo.

Kawka M. (1982). *Os brasileirismos do dialecto polono-brasileiro* (niepublikowana praca magisterska). Universidade Católica do Paraná, Curitiba.

Kawka M. (2015). *Słownik polsko-portugalski (wariant brazylijski)*. Warszawa.

Kawka M. (2015). *Słownik portugalsko-polski (wariant brazylijski)*. Warszawa.

Linde-Usiekniewicz J. (1997). *Język polski w Brazylii*. W: S. Dubisz (red.). *Język polski poza granicami kraju*. Warszawa, s. 273-285.

Linde-Usiekniewicz J. i Bańkowska E. (1997). *Wybór tekstów polonijnych z Brazylii i Argentyny*. Warszawa.

Miodunka W. (1997) *Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii*. Kraków.

Morais Silva A. (1918). *Dicionario da lingua portugueza composto*. t. I-II. Rio de Janeiro [pierwsza ed. 1789].

Rywacka A. (1990), *Teksty polonijne z São Paulo*. W: S. Dubisz (red.) *Wybór tekstów polonijnych* (109-124). Wrocław-Warszawa-Kraków.

Sękowska E. (2010). *Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze*. Kraków.

Stańczewski J. (1925), *Słownik portugalsko-polski kolonisty polskiego w Brazylii*. Kurytyba.

Wachowicz R. (2002), *As Escolas da Colonização Polonesa no Brasil*, Curitiba.